

Možný, Ivo

Rodiny s netradiční sociální podmíněností struktury vztahů mezi mužem a ženou

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná. 1978-1979, vol. 27-28, iss. G22-23, pp. [53]-67

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111125>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

I VO MOŽNÝ

RODINY S NETRADIČNÍ SOCIÁLNÍ PODMÍNĚNOSTÍ STRUKTURY VZTAHŮ MEZI MUŽEM A ŽENOU

Žádná společnost nevystoupila z čela Jupiterova jako Pallas Athéna, ani ji Stvořitel neuhněl z hlíny; jako všude na světě, i u nás formuje se socialistická společnost v dramatickém procesu, předznamenáném rostoucím sociálním napětím a zostřujícím se třídním bojem v lůně kapitalismu, dynamizovaném revolučním převzetím moci a završeném přestavbou všech institucí sociální struktury tak, aby odpovídaly novým výrobním vztahům a nebrzdily, ale stimulovaly sociální rozvoj.

Ne všechny prvky sociální struktury však mají stejnou dynamiku; některé instituce projevují větší, jiné menší míru inercie. Také charakter změny je různý: u některých má povahu zlomu, u jiných dlouhodobého plynulého procesu. Socialistická rodina se liší od měšťanské stejně výrazně jako se liší buržoazní parlament od našeho národního shromáždění, mechanismus a tempo změny jsou však podstatně odlišné.

Rodina může být dávana za příklad instituce, která se mění pozvolna a v plynulém procesu zejména proto, že patří k několika základním institucím, které jsou podmíněny nejen sociálně, ale i kulturně a v jistém smyslu i subkulturními determinantami. Zákonitě zpoždování nadstavby za základnou se tu projevuje v plném rozsahu a se všemi důsledky.

U sociálních institucí, které se mění zvolna a postupně, můžeme v aktuálním průřezu sledovat průběh historického vývoje: ve společnosti existují současně vedle sebe relikty minulého stavu, převažující forma charakteristická pro danou etapu rozvoje a případy typu, který bude charakteristický zítra. V této stati chceme věnovat pozornost určitému typu rodiny, jenž byl v měšťanské společnosti téměř nemyslitelný, dnes ho v naší společnosti musíme považovat ještě za jev okrajový, ale o němž z logiky vývoje musíme předpokládat, že v budoucnosti bude stejně četný a sociálně obvyklý jako jiné typy rodin: *rodinám, kde žena má některou z významných vertikálně měřitelných sociálních charakteristik vyšší než muž.*

Zaměřujeme se na jev, kterému dosud nebyla věnována pozornost; v naší ani světové sociologické produkci nepodařilo se nám nalézt literaturu k tomuto problému. Za této situace naše stať může pochopitelně pouze načrtnout obrysy vynořující se problematiky a pokusit se o úvodní po-

pis základních charakteristik, v žádném případě však si nemůže činit nárok na úplnost výkladu; je typickým prvním krokem do nové oblasti, se všemi výhodami a nevýhodami této situace.

Tradiční model a jeho ideologie

Víme, že osou tradičního modelu nukleární rodiny byl nerovný vztah mezi mužem a ženou. Předpokládal výraznou segregaci sfér kompetence a odpovědnosti: ženě příslušely záležitosti okolo domácnosti a výchovy malých dětí, muži ekonomická aktivita a sociální i politická reprezentace rodiny. To platilo i v těch nečetných výjimkách, kdy muž se oženil s ženou výrazně bohatší. Sféry, jež příslušely ženě, byly přitom pokládány za společensky méně významné, ty, jež příslušely muži, za rozhodující. Muž byl „hlavou rodiny“ a „chleboárcem“, žena „strážkyní rodinného krbu“, který pak sloužil jako tusculum, pod jehož konejšivá křídla se muž vracel z nekompromisního boje všech proti všem v chladném ovzduší gründerské éry evropského kapitalismu. Předpokládalo se, že muž je silnější, mocnější, nezávislejší, že je chytřejší, výkonnější, odváznější, zkrátka ve všech atributech sociálně relevantních lidských kvalit vertikálně měřitelných „vyšší“ nežli žena.

Tato modelová představa nukleární rodiny, ačkoli se v rozvinuté formě realizovala snad jen v poměrně krátkém období a v poměrně úzké sociální vrstvě, zapsala se hluboce do základů mnoha kulturních vzorů a norem sociálního chování všech evropských společností; také u nás se s ní dodnes všeobecně setkáváme. Patří k realitám, s nimiž se musíme vyrovnávat v úsilí o vybudování rozvinutého socialistického způsobu života.

Buržoazní sociologie rozpracovala ideologické ospravedlnění tohoto tradičního modelu nukleární rodiny nejsystematičtěji v teorii strukturálního funkcionalismu. Talcot Parsons (1942: 94) popisuje americkou rodinu s významným důrazem na rozdílnost mužské a ženské sociální role. Mužská role je charakteristická nejen tím, že je s ní spjata ekonomická aktivita a povolání mimo domácnost, ale zejména tím, že „mužovo profesionální zařazení je primárním zdrojem příjmu a třídního zařazení pro jeho ženu a děti“. Žena buď zaměstnána není, anebo má takové zaměstnání, které úrovní prestiže a společenského významu nemůže konkurovat s mužským. Ženy, jejichž profesionální postavení je srovnatelné s mužským, zůstávají vesměs neprovdané. Parsons pak objektivisticky uvádí „limitace“, jenž toto rozdělení rolí přináší pro obě pohlaví: pro muže nutnost úzké specializace a jednostrannou orientaci do sféry práce, pro ženu atrofii sítě sociálních vztahů a aktivit vně okruhu rodiny a problém prázdného místa v životě po odchodu dětí. Je pozoruhodné, že úplná ekonomická závislost ženy na muži, tak charakteristická pro měšťanské manželství, mezi Parsonsem zmíněnými limitacemi chybí.

Strukturální funkcionalismus však nepůsobil k petrifikaci nerovného vztahu pohlaví jen „objektivistickým popisem“ dané situace jako samozřejmé a věčné, ale vypracoval i zdůvodnění jeho sociální funkčnosti. Danému přísnému rozlišení mužské a ženské sociální role připisoval funkci zvýšení rodinné kohese a vytačení konfliktu a konkurence ze sféry vnitrorodinných vztahů. Autoři strukturálně funkcionalistické teorie rodiny

tvrdí, že pohlavně založená dělba práce a sfér vlivu je sociálně nezbytná. Trvají na tom, že proto, aby se zabránilo soutěžení uvnitř rodiny, nesmějí být manželé angažováni v těchže činnostech. Pro tyto teoretiky základní problém, který musí být brán v úvahu, je míra podobnosti aktivit obou pólů manželského páru, a když vidí, že manžel a manželka dělají obvykle rozdílné věci, docházejí k jednoduchému závěru, že soutěži bylo zabráněno. Předpokládají, že problém byl vyřešen a pohlaví „nezávodí“. Zdá se jim, že předpoklady konfliktu byly eliminovány a koheze rodiny rozhodujícím způsobem posílena.

Současně s odklonem od strukturálního funkcionalismu se tato teorie ovšem ocitá pod palbou kritiky už i uvnitř buržoazní sociologie. Řada feministicky orientovaných socioložek na základě svých výzkumů dokládá, že pohlaví v kapitalistickém světě vždycky soutěžila a dále soutěží — jen v pravidlech soutěže je zabudována doložka, že závod lze pokládat za platný pouze potud, pokud zvítězí muž.

Trendy k homogenizaci životních podmínek u obou pólů manželského páru v naší společnosti

S řadou dalších sociálních problémů zdělila naše společnost z kapitalismu i značně rozšířenou ekonomickou závislost a nerovné postavení žen v rodině. Spolu s tím zdělila ve společenském vědomí i více či méně pokleslou formu funkcionálního zdůvodnění tohoto vztahu: „konec konců v rodině má dominovat muž a chudák žena, která má muže, jenž na to nemá, aby dominoval“.

Vnitřní rodinné vztahy vytvářejí strukturu s typickou imanentní tendencí k sebe reprodukci; rodina, ve které dítě vyrůstá, vštěpuje se mu jako vzor, podle něhož se pak orientuje při zakládání vlastní rodiny, takže změny v této sféře sociálního života a společenského vědomí probíhají jen velmi zvolna. Jako rozhodující retardující faktor působí i skutečnost, že kromě dané struktury vědomí zdělili jsme také některé podmínky, jež ji v uzavřeném okruhu příčin a následků vytvářely a udržovaly: zejména nižší zaměstnanost žen, nižší vzdělanostní úroveň žen, orientaci žen na méně placená povolání, resp. nižší úroveň platů ve feminizovaných povoláních a z toho vyplývající nižší průměrné platy žen.

Překonání nerovného postavení žen a zrušení jejich ekonomické závislosti na mužích patří ovšem k základním pilířům všech projektů budování socialistické společnosti. Už v *Komunistickém manifestu* Marx a Engels formulovali jako jeden ze základních cílů rodícího se komunistického hnutí osvobození ženy z jejího nerovnoprávného postavení. Spojují tento cíl se změnou společenských výrobních vztahů a kladou důraz na „zrušení postavení ženy jako výrobního nástroje“ (*Komunistický manifest*, 1972, str. 30). V praxi budování prvního socialistického státu kladl Lenin tento úkol mezi přední cíle mladé Sovětské republiky. K prvním zákonům nové zákonodárné moci Sovětů patří zákony, měnící právní postavení žen. V neuvěřitelně krátkém čase tu došlo k podstatným změnám, na něž byla mladá sovětská společnost právem hrdá. Už v roce 1918 mohl Lenin v článku *Veliká iniciativa* právem konstatovat: „Ani jedna demokratická strana na světě ani v jedné z nejvyspělejších buržoazních republik

neudělala po této stránce za několik desetiletí ani setinu toho, co jsme hned v prvním roce naší moci udělali my. Neponechali jsme doslova kámen na kameni z oněch ničemných zákonů o nerovnoprávnosti ženy, o překážkách rozvodu, o hnusných formalitách, které jej ztěžují, o neuznávání nemanželských dětí, o pátrání po otcovství apod. — zákonů, jejichž pozůstatků je tolik ve všech civilizovaných zemích k hanbě buržoazie a kapitalismu. Máme tisíckrát právo být hrdi na to, co jsme udělali na tomto poli. Ale čím důkladněji jsme očistili půdu od haraburdí starých, buržoazních zákonů a zařízení, tím jasněji jsme uviděli, že je to teprve urovňování půdy pro stavbu, ale ještě ne stavba sama.“ (L e n i n, *Spisy* 29, str. 403—428). Lenin si samozřejmě byl vědom toho, že změna právního stavu je jenom prvním krokem na dlouhé cestě a nepodceňoval obtíže. V roce 1919 v *projevu na IV. moskevské celoměstské konferenci nestranických dělnických žen* prohlásil: „První část tohoto úkolu je poměrně prostá a snadná! Týká se starých zákonů, které stavěly ženu do nerovnoprávního postavení vůči muži. Sovětská moc jakožto moc pracujících provedla hned v prvních měsících své existence v zákonodárství týkajícím se ženy velmi radikální převrat. Ze zákonů, které stavěly ženu do podřízenosti, nezůstal v Sovětské republice kámen na kameni. Zákony samy ovšem nestačí a my se pouhými dekrety nikterak nespokojujeme.“ (L e n i n, *Spisy* 30, str. 32—38). Po zrovnoprávnění ženy před zákonem obrací Lenin pozornost na společenské předpoklady realizace této rovnosti a spoj. . . ji trvale s osudem socialismu: . . . „sama výstavba socialistické společnosti začne až tehdy, až dosáhneme úplnou rovnost ženy a muže. . . — A tu máme co dělat na mnoho a mnoho let. Tato práce nemůže přinést rychlé výsledky a neposkytne zářivý efekt.“ V roce 1920 píše: „Rovnost podle zákona ještě neznamená rovnost v životě. My potřebujeme, aby pracující žena dosáhla rovnosti s pracujícím mužem nejen podle zákona, ale i v životě. K tomu je třeba, aby se pracující ženy stále více a více účastnily řízení veřejných podniků a řízení státu. . . — Proletariát nemůže dosáhnout plné svobody, nevybojuje-li plnou svobodu pro ženy.“ (L e n i n, *Spisy* 30, str. 375—376).

Historie šedesáti let budování sovětského státu je také historií šedesáti let houževnatého úsilí o přestavbu společenské struktury s cílem vytvořit v ní podmínky pro skutečnou rovnoprávnost žen. Platí to pochopitelně nejen pro historii Sovětského svazu, ale i pro kratší historii budování naší socialistické společnosti. Realizace leninských principů řešení ženské otázky probíhá u nás ve třech do jisté míry se překrývajících, nicméně zhruba následných krocích. První a rozhodující etapa otevřela radikálně sféru práce přítomnosti žen. Po změně výrobních vztahů a likvidaci soukromého vlastnictví nic tak významné neovlivnilo obraz sociální struktury naší společnosti jako právě tento krok. Hromadný nástup žen do ekonomické aktivity v padesátých a na počátku šedesátých let přivedl ovšem do zaměstnání vysoký podíl žen s nízkou kvalifikací. Těžiště druhého kroku spočívalo ve vyrovnání kvalifikační a vzdělanostní úrovně žen a mužů. Muži jsou stále ještě vzdělanější polovinou naší populace. V průběhu šedesátých let však došlo k podstatně strmějšímu růstu vzdělání u žen. Ve vyšších vzdělanostních skupinách pak měl tento proces ještě rychlejší dynamiku. Následkem toho se mezi vysokoškoláky podíl žen a mužů mezi

absolventy prakticky neliší, u středoškoláků už mají ženy řadu let převahu. Populace, která má alespoň maturitu, je tedy vytvářena postupně se stále větší převahou žen.

Těžištěm třetí fáze je proces rovnoprávného uplatnění získané kvalifikace žen ve struktuře povolání; je to proces, o němž se rozhoduje v sedmdesátých letech a je indikovatelný m. j. silnější dynamikou růstu platů u žen než u mužů.

V uplynulých třiceti letech vytvořily se tedy v naší společnosti v rozhodujících společensky regulovatelných dimenzích předpoklady pro zrušení nerovnoprávného postavení ženy v rodině a modifikaci tradičního modelu rodinných vztahů ve společenském vědomí.

Konstatujeme-li ovšem, že dosavadní vývoj tenduje k homogenizaci sociálních podmínek pro muže a pro ženy, neznamená to, že bychom předpokládali, že směřujeme ke stavu úplné kvalifikační a příjmové homogamie. Není to ani společensky žádoucí, ani to není možné podle zákonů pravděpodobnosti. Pokud je vzájemná volba partnerů náhodná (a vytváření párů z mužů a žen se řídí zákony, které známe tak málo a je determinováno takovým množstvím činitelů, o nichž nemáme přehled, že je můžeme modelově považovat za náhodné), pak při průniku dvou stejně velkých souborů s vyrovnanými průměrnými hodnotami srovnávané charakteristiky nedochází k tomu, že všechny vzniklé páry budou mít u měřené charakteristiky tutéž hodnotu, ale k tomu, že v souboru bude vedle párů se shodnými hodnotami stejně velký počet párů s vyšší hodnotou na straně prvků z prvního podsouboru jako párů s vyšší hodnotou na straně prvků z druhého podsouboru.

V našem případě to znamená, že s klesajícím počtem manželství, kde muž má výrazně vyšší vzdělání nebo vyšší příjem než žena, bude přibývat nejenom manželství vzdělanostně a příjmově homogamních, ale i manželství, kde je tradiční poměr obrácený. Převaha žen s maturitou a tendence mužů brát si ženy s nižším vzděláním tuto tendenci jen posilují, skupina manželství s netradičním poměrem vzdělání nutně narůstá. Na současný stav této skupiny, zatím marginální, ale s předpokládanou silnou růstovou dynamikou, zaměříme nyní pozornost.

Manželství s netradičním poměrem vzdělání

Podle posledního sčítání lidu¹⁾ nacházíme v ekonomicky aktivní populaci ČSR 44 % manželství s tradičním poměrem vzdělání, 44 % manželství vzdělanostně homogamních a ve 12 % manželství má vyšší vzdělání žena. Přibližně každé osmé manželství je tedy manželstvím s netradičním poměrem vzdělání.

Manželství s netradičním poměrem vzdělání může ovšem vzniknout

¹⁾ *Census 1970*. Následující analýza netradičních manželství se opírá o vlastní rozbor původních dat mikrocensu, poskytnutých FSÚ k samostatnému zpracování na samočinném počítači. Analyzovaný soubor tvořilo 30 505 rodin – 2 % výběr ze všech manželských párů v ČSR, kde muž i žena jsou ekonomicky aktivní (včetně pracujících důchodců).

z různých kombinací vzdělání muže a ženy; je to skupina vzdělanostně velmi heterogenní a jednotlivé kombinace nejsou rovnoměrně zastoupeny (srovnej Tab. č. 1.).

Tab. 1. Podíl typů vzdělanostně netradičních manželství podle kombinace vzdělání muže a ženy

Typ kombinace vzdělání		podíl z celku	podíl z netrad. manželství
muž	žena		
vyučen	maturita	5,9 ‰	48,3 ‰
základní	vyučena	3,4 ‰	27,9 ‰
základní	maturita	1,5 ‰	12,5 ‰
maturita	vysokoškolské	0,8 ‰	8,0 ‰
vyučen	vysokoškolské	0,3 ‰	2,8 ‰
základní	vysokoškolské	0,1 ‰	0,5 ‰
		12,0 ‰	100,0 ‰

Pramen: Mikrocensus 1970.

Nejčastěji si berou muže s nižším vzděláním maturantsky; téměř polovina z nich (41 ‰) má dnes muže s nižším vzděláním než mají samy. Vzhledem k vysokému podílu maturantek v naší ženské ekonomicky aktivní populaci pak je přirozené, že tento typ tvoří jádro a většinu (62 ‰) mezi vzdělanostně netradičními manželstvími.

Na druhém místě co do pravděpodobnosti netradičního manželství jsou vysokoškolačky: 27 ‰ z nich má muže s nižším vzděláním než mají samy. Je ovšem třeba si uvědomit, že „tradiční“ manželství u vysokoškolaček vlastně není možné; zbylé dvě třetiny manželství tedy tvoří manželství vzdělanostně homogamní, neboť vysokoškolačky se prostě nemohou vdávat vzdělanostně „nahoru“. Je jich v populaci také poměrně malý podíl, a tak přes vysoký díl netradičních manželství mezi nimi tvoří manželství vysokoškolaček jen jednu desetinu netradičních manželství.

Vyučených žen je v populaci nesrovnatelně více, a tak přesto, že vstupují do netradičních manželství jen z 13 ‰, jejich manželství tvoří 28 ‰ z netradičních manželství, tedy skupinu větší než vysokoškolačky.

U mužů lze konstatovat, že tu platí závislost: čím vyšší vzdělání, tím větší pravděpodobnost tradičního manželství: z vysokoškoláků má ženu s nižším vzděláním 74 ‰, z maturantů 60 ‰ a z vyučených 54 ‰. Homogamní manželství uzavírají z mužů nejčastěji ti, kteří mají základní vzdělání a z žen vysokoškolačky, nejméně často naopak vysokoškolačci a ženy se základním vzděláním. Tyto údaje dokládají výmluvně naše úvodní konstatování houževnaté rezistence tradičního modelu rodiny, který předpokládá vyšší sociální postavení muže: vysokoškolačky, protože už nemohou hledat partnera vzdělanostně „nad“, berou si ho nejčastěji „vedle sebe“, a muži se základním vzděláním dělají totéž, protože už nemají vzdělanostní skupinu žen „pod“.

Jednoduchost tohoto modelu poněkud porušují maturantky. Nejčastěji

si berou muže s nižším vzděláním, ačkoli, kdyby model měl být symetrický, měly by to být vysokoškolačky. Vypovídá to o určité devalvaci středoškolského vzdělání s maturitou u žen. Vyučený muž má v průběhu podstatně vyšší příjem než žena s maturitou²⁾ a tak se stává sporným, je-li maturita „více“. Také vyučené ženy mají v průměru podstatně nižší příjem než muži se základním vzděláním bez vyučení,³⁾ zejména v první polovině produktivního věku. Manželstvím s netradičním poměrem příjmů se budeme věnovat dále, na tomto místě nám odkaz na platy slouží pouze k tomu, abychom si uvědomili, že vzdělání není jediným sledovaným kritériem a že i v netradičních manželstvích podle vzdělání můžeme rozeznat dvě vrstvy: něco, čemu bychom mohli říkat „tvrdé jádro“, kde je rozdíl vzdělání v neprospěch muže skutečně podstatný (což jsou všechna manželství, kde má žena vysokou školu a muž ne a pak manželství, kde má žena maturitu a muž není ani vyučen) a pak zmíněné zbylé dva typy, kde rozdíl ve vzdělání v neprospěch muže bude často jen formální. Zbylé dva typy ovšem reprezentují celé tři čtvrtiny případů vzdělanostně netradičních manželství, kdežto ono tvrdé jádro jen jednu čtvrtinu z nich. Jestliže jsme tedy konstatovali úvodem této kapitoly, že každé osmé manželství je vzdělanostně netradiční, pak pokud bychom zpřísnilo měřítko a uvažovali jen ono tvrdé jádro, je u nás netradiční až teprve asi každé třicáté páté manželství.

Všechna naše zjištění se ovšem zatím vztahovala k celému souboru ekonomicky aktivních manželských párů v době sčítání lidu. Znamená to, že máme v tomto souboru i manželství stará více než 35 let a uzavíraná před druhou světovou válkou, i manželství právě uzavřená, vzniklá tedy v absolutně odlišných společenských podmínkách. Ve věkových profilech pak máme petrifikovaný společenský vývoj v této dimenzi za posledních více než třicet let. A vývojová dynamika je tu opravdu silná: *podíl netradičních manželství rapidně stoupá*. Z manželství starších dvaceti let má žena vyšší vzdělání než muž v 6 0/0, z manželství uzavřených v posledních pěti letech už v 22 0/0. Téměř třetina netradičních manželství je mladší pěti let; teprve druhá polovina šedesátých let je místem zlomu a nástupu tohoto typu manželství.

Věková struktura nám v sobě dosud zachovala i etapy vývoje, jenž vedl k tomuto stavu. V nejstarších vrstvách, v manželstvích vzniklých před 25 i více lety, převažují manželství homogamní. Bylo to dáno relativně nízkou vzdělanostní úrovní celé populace; jak muži, tak ženy měli v takovém podílu jen základní vzdělání, že bylo velice pravděpodobné, že se sejdou a jejich manželství bude vzdělanostně homogenní na nejnižší úrovni. Pak probíhá populací vlna zvyšování vzdělanostní úrovně mužů. Nese přirozeně s sebou rozšíření podílu manželství, kde má vyšší vzdělání muž. V dru-

²⁾ Průměrná hrubá mzda vyučeného muže je 2356 Kčs, průměrná hrubá mzda ženy se středním odborným vzděláním ukončeným maturitou je 1694 Kčs, středním všeobecným ukončeným maturitou 1578 Kčs. Vyučení muži mají dokonce vyšší příjem než vysokoškolsky vzdělané ženy, které jsou nejvyšší příjmovou kategorií. (*Sčítání lidu, domů a bytů v ČSSR 1970, předběžné výsledky – 20% výběrové šetření*, Praha 1972.)

³⁾ Muži: základní vzdělání – průměrná hrubá mzda 2184 Kčs, ženy vyučené nebo nižší střední – hrubá mzda 1577 Kčs. *Tamtéž*.

hé polovině padesátých let se ale podíl těchto manželství začíná opět snižovat; nejprve znovu ve prospěch manželství homogamních, leč na vyšší vzdělanostní úrovni a nakonec, v druhé polovině šedesátých let, prudce ve prospěch netradičních manželství: v populaci se projevuje vliv nástupu čela vlny vzdělaných žen.

Tradičních manželství ubývá ve všech typech kombinace vzdělání. Tam, kde má žena jen základní vzdělání a muž vyšší, můžeme konstatovat počátek poklesu už před dvaceti lety. Manželství, kde je žena vyučena a muž má vzdělání vyšší, kulminují před patnácti lety a manželství žen s maturitou a mužů s vysokoškolským vzděláním jsou charakteristická pro druhou polovinu padesátých a první polovinu šedesátých let; v nejmladší skupině je jich už opět méně.

Ze vzdělanostně homogenních manželství ubývá už řadu let manželství dvou partnerů se základním vzděláním. Plynule přibývá homogamních manželství vyučených a v poslední době zejména manželství maturantů. Překvapivé je, že manželství dvou vysokoškoláků už překonala vrchol: po dlouholetém a výrazném růstu se dynamika vývoje láme a posledním pětiletí takových manželství ubývá.

Odras tohoto zlomu nacházíme ve skupině, která nás nejvíce zajímá, u vzdělanostně netradičních manželství: nejdramatičtější ze všech skupin přibývá v poslední době manželství, kde žena má vysokou školu a muž ne. V roce 1970 bylo plných 75 % těchto manželství mladších desíti let a 41 % dokonce mladších pěti let. Ukazuje se tedy, že se vzrůstajícím podílem vysokoškolsky vzdělaných žen nejen že nepřibývá vysokoškolsky homogenních manželství, ale ubývá jich. Přírůstek netradičních sňatků vysokoškolaček je pak dán nejen vzrůstajícím přebytkem žen s vysokoškolským vzděláním při trvalém počtu vysokoškoláků, kteří vstupují do homogamního manželství, ale je dán dokonce vzrůstajícím počtem mužů — vysokoškoláků, kteří si berou méně často vysokoškolačku, než když vysokoškolaček bylo méně.

Překvapujícím způsobem zasahují do těchto mechanismů také *opakované sňatky*. Především je zajímavé, že netradiční kombinaci vzdělání nacházíme významně častěji v manželstvích opakovaných. Nejsou to však, jak bychom očekávali, v převaze opakovaná manželství vzdělaných žen, které se po rozpadu prvního manželství a při hledání nového partnera smířily s mužem s nižším vzděláním než mají samy, ale naopak: Ženu s vyšším vzděláním než mají sami si častěji berou rozvedení muži, resp. ženy, které vstupují do netradičního manželství si častěji berou muže nejen s nižším vzděláním, ale i rozvedeného. Z manželství s netradičním poměrem vzdělání je 5,8 % opakovaných manželství pro muže a prvním pro ženu, v ostatních manželstvích je takových případů jen 3,8 %; a 3,5 % opakovaným manželstvím pro oba dva partnery (2,8 % u ostatních manželství).

Nejčastěji vzniká netradiční manželství po rozvodu muže maturanta, který si jako druhou ženu bere vysokoškolačku. V této kombinaci vzniklo 12,6 % manželství: je to kombinace, která nejméně často vzniká jako první manželství anebo z opakovaného manželství ženy, protože i oba opakované je tu nejčtenější (5,3 % proti 2,8 % z celku). Dost často vzniká netradiční manželství také tak, že vysokoškolačku si bere rozvedený vy-

učený (7,8 % z této kombinace tak vzniklo) anebo že si rozvedený se základem vzděláním bere maturantku (10 %).

Vidíme, že s rozvedeným mužem vznikají nejčastěji kombinace „tvrdého jádra“ netradičních manželství. Je v tom určitý paradox; zdá se, jako by zkušenost s manželstvím kompenzovala nižší vzdělání, tedy jako by dodávala muži vyšší status. Mohli bychom však také předpokládat, že do netradičních manželství vstupují častěji ženy nekonformní, kterým méně záleží na tom, zda už byl či nebyl jejich partner ženatý. Předpokládat bychom však mohli i to, že do nekonformního manželství vstupují ženy ve větší tísní (nasvědčuje tomu i vyšší průměrný věk v době sňatku u ženy v těchto manželstvích) a pak tedy akceptují jako partnera i partnera rozvedeného. Nelze však vyloučit ani hypotézu, že méně konvenční ženy v tísní jsou častěji i iniciátorkami rozvodu svých budoucích partnerů a vysvětlovat mechanismus vzniku netradičních manželství s opakovaným sňatkem muže takto. To všechno jsou ale zatím netestovatelné hypotézy. Empiricky nelze testovat ani hypotézu, že netradiční manželství mají menší stabilitu než manželství homogamní a tradiční. Potvrzení nebo vyvrácení této hypotézy by bylo velmi významné, ale naše statistická evidence pro ně zatím neposkytuje podklady.

Za velmi závažnou skutečnost musíme pokládat zjištění, že netradiční uspořádání vzdělanostní struktury manželství má významný vliv na reprodukční chování manželského páru. Víme, že u nás platí závislost — čím vyšší vzdělání ženy, tím menší průměrný počet dětí. Zjišťujeme však, že zvláště silně platí tato závislost v případech, že si žena vezme muže, který má nižší vzdělání než ona sama.

Tab. 2. Průměrný počet závislých dětí podle typu manželství a délky manželství v ekonomicky aktivní populaci ČR

Délka trvání manželství	Poměr vzdělání		
	tradiční	homogamní	netradiční
0—4 leta	0,91	0,87	0,85
5—14 let	1,71	1,70	1,57
15 a více let	0,82	0,73	0,74

Pramen: Mikrocensus 1970.

Nižší průměrný počet dětí v netradičních manželstvích je dán především tím, že je zde významně vyšší podíl rodin s jedním dítětem a významně nižší podíl rodin se třemi a více dětmi. V manželstvích trvajících 5 až 15 let, kde počet závislých dětí se téměř rovná celkovému počtu dětí v manželství narozených, má z netradičních rodin jedno dítě 36 % manželství (proti 29 % v tradičních) a jen 9 % má tři a více dětí (oproti 14 % z netradičních).

Zvláště nízký počet dětí můžeme očekávat v manželstvích, kde si vysookoškolačka bere nevysokoškolačka. Z manželství mezi 5 až 15 rokem je tu 15 % bezdětných (oproti 9 % v celku zkoumané populace) a 40 % s jedním dítětem (oproti 30 % z celku); více než dvě děti má jen 3 % žen v té-

to kombinaci a 14 $\frac{0}{10}$ z celku. Bytové a příjmové poměry vzdělanostně netradičních rodin přitom nejsou horší, ale spíše lepší než u rodin s tradičním poměrem vzdělání; v mladých manželstvích do 5 let trvání není jejich bytová situace tíživější než u ostatních a ve středním věku je výrazně lepší: daleko častěji bydlí v bytech první nebo druhé kategorie a celkový rodinný příjem (nemluvě o příjmu na hlavu) je nad průměrem ostatní populace.

Manželství s netradičním poměrem příjmů

Vzdělání je významným ukazatelem vertikálního společenského zařazení jedince. Má však — ačkoli to často bývá konstatováno s politováním — v podstatě instrumentální charakter: jeho význam pro jedince tkví především v tom, že s vysokou pravděpodobností určuje jeho sociální postavení v hierarchizované struktuře sociálních institucí. Je-li vzdělání předpokladem určitého zařazení, mzda je jeho výrazem. Zatímco vzdělání ukazuje, čím jedinec ve společnosti může být, mzda vypovídá o tom, čím ve skutečnosti je. Víme, že je lehké přecenit význam mzdy jako univerzálního zástupného ukazatele sociálního zařazení a víme, že podobný ekonomismus v sociologii patří k nejprimitivnějším simplifikacím. Pro naše účely však, pro analýzu netradiční podmíněnosti vztahů mezi mužem a ženou v manželství, hraje vzájemný poměr příjmů podstatnou úlohu; přinejmenším stejně podstatnou jako netradiční poměr vzdělání, a možná i větší. Netradiční poměr vzdělání znamená totiž latentní převahu ženy; netradiční poměr příjmů znamená její skutečnou ekonomickou převahu.

Výše vzdělání a výše příjmu u nás pochopitelně těsně korelují; naprostá závislost tu ovšem zdaleka není. Kombinovanému vlivu těchto dvou determinant se budeme věnovat v závěrečné části článku — nejprve se však ještě podíváme na mzdu jako na relativně samostatný faktor podmiňující netradiční uspořádání manželství.

Manželství, kde má žena vyšší hrubou mzdu nežli muž je o něco méně časté než manželství, kde má žena vyšší vzdělání. Rozborem dat z mikrocensu 1970 zjišťujeme, že v ČSR má v 87 $\frac{0}{10}$ ekonomicky aktivních párů muž vyšší hrubou mzdu než žena a v 93 $\frac{0}{10}$ vyšší čistou mzdu. Stejnou hrubou mzdu mají muž i žena v 6 $\frac{0}{10}$ manželství (čistou v 1 $\frac{0}{10}$) a vyšší hrubou mzdu ženy nacházíme v necelých 8 $\frac{0}{10}$ manželství (čistou jen v necelých 6 $\frac{0}{10}$).⁴⁾

Jak už napovědělo vzdělanostně netradiční manželství, častěji nacházíme manželství s vyšším příjmem ženy mezi manželskými svazky uzavřenými v posledních letech. Z manželství, jež nejsou starší pěti let, je více než 11 $\frac{0}{10}$ netradičních, z manželství mezi pátým a patnáctým rokem jen necelých sedm procent netradičních. Pak nastává zase mírný vzestup podílu těchto manželství, jež ukazuje na to, že výšku příjmu žen ve středním věku výrazně ovlivňuje starost o děti; i jiné studie dokládají,

⁴⁾ Za manželství se stejnou mzdu bylo považováno takové manželství, kde rozdíl mezi mzdou muže a mzdou ženy byl roven nule anebo byl menší než +50 Kčs nebo -50 Kčs. Teprve po překročení tohoto rozpětí byla považována mzda jednoho z manželů za vyšší nebo nižší.

že v tomto období zejména v kariérových povoláních dochází u žen k jistému zpoždění ve služebním postupu.

Netradiční poměr mezd vzniká však nejenom ve spojitosti s dynamickým růstem kvalifikace žen a nadprůměrně vysokou mzdou ženy, ale stejně často i podprůměrnou mzdou muže; v určitém, nikoli nevýznamném podílu případů vzniká také úplnou absencí mužovy mzdy. Platí to zejména pro mladá manželství. Jsou nejen častěji zastoupena mezi příjmově netradičními manželstvími, ale průměrný rozdíl příjmu v neprospěch muže je u nich zároveň výrazně větší: do průměru vstupuje i skupina mladých ženáčů v presenční vojenské službě, kteří nemají žádný příjem.

Sledujeme-li rozložení podílu příjmově netradičních manželství v časové struktuře, musíme si být vědomi toho, že máme před sebou obraz *dvou* dynamiky, petrifikované v rozložení manželství podle délky trvání. Na rozdíl od vzájemného vztahu vzdělání partnerů, který je víceméně fixní, takže z podílu vzdělanostně netradičních manželství po dvaceti letech můžeme s přiměřenou přesností usoudit, kolik bylo před dvaceti lety vzdělanostně netradičních sňatků,⁵⁾ u příjmů nevíme, jaký podíl z manželství po dvaceti letech příjmově netradičních jako takový začínal a v kolika z nich žena muže v průběhu manželství dynamikou růstu mzdy předběhla.

Tuto skutečnost musíme mít zejména na mysli, když konstatujeme, že z manželství, která jsou dnes příjmově netradiční, *významně vyšší podíl vznikala jako manželství opakovaná*. Na rozdíl od vzdělání však nejenom jako opakované manželství příjmově slabšího muže, ale i jako opakované manželství příjmově silnější ženy, resp. jako opakované manželství na obou stranách.

Stejně jako rodiny vzdělanostně netradiční, i rodiny, kde má žena větší příjem, *mají v průměru méně dětí*. Z rodin o délce trvání manželství mezi 5 a 15 lety je celých 15 % příjmově netradičních rodin zcela bez závislých dětí a výrazně méně je tu také rodin se dvěma a více dětmi; opět je tu typická rodina s jedináčkem.

Na rozdíl od vzdělanostně netradičních rodin však má toto denatalitní chování určitý hmotný půdorys. Byty příjmově netradičních rodin jsou spíše horší, nacházíme tu výrazně větší podíl bytů čtvrté kategorie a méně často byty první kategorie. Také celkový příjem rodiny je v průměru nižší než v tradičních manželstvích. Vyšší průměrné hrubé mzdy žen nestačí kompenzovat výrazně podprůměrné (anebo chybějící) mzdy mužů a celkový příjem manželského páru je v průměru nižší než v rodinách tradičních. Menší počet dětí však působí, že čistý měsíční příjem na osobu je nakonec o něco vyšší než v tradičních rodinách. Platí to zejména ve středním věku rodiny, ale v menší míře to platí trvale.

⁵⁾ I to však platí s jistým omezením: určitý podíl mužů i žen dosahuje vyššího stupně vzdělání až po uzavření sňatku. Jsou to jednak případy studentských manželství, jednak případy změn ve vzdělání manželů dosažené studiem při zaměstnání. Při zaměstnání studují u nás zatím častěji muži než ženy a lze vyslovit hypotézu, že muži, kteří mají v době sňatku vzdělání nižší než jejich nevěsty, častěji pak studují při zaměstnání.

Netradičně podmíněná struktura rodiny jako nový sociální jev

Nová konfigurace sociálních podmínek vnitřní struktury rodinných vztahů, kterou jsme sledovali na rodinách s vyšším příjmem a s vyšším vzděláním ženy,⁶⁾ vytváří v prastaré instituci lidské rodiny novou situaci, s níž nejsou nejmenší zkušenosti sociální, natož aby zúčastnění jedinci mohli mít své vlastní zkušenosti individuální: začínají v neznámém terénu, sami a od počátku.

Na první pohled je takových rodin zanedbatelně málo: jak jsme už konstatovali, jen ve 12 % má žena vyšší vzdělání a jen v 8 % má vyšší hrubou mzdu; vyšší vzdělání a přitom vyšší mzdu má žena jen asi v 1,5 % manželství. Přes těsnou korelaci mezi vyšším příjmem a vyšším vzděláním totiž rozdíl v podílu lépe placených žen nejsou velké: Z rodin, kde je vzdělání tradičně uspořádáno, je 5 % rodin s vyšším platem ženy, z rodin, kde má žena vzdělání vyšší než muž má i vyšší plat v 11 %; a 11 % z 12 % je oněch 1,5 % z celku. Podstatné ovšem je, že s délkou manželství rozdíl narůstají. Začínají z ničeho (v manželstvích do pěti let má vyšší plat jak 11 % ze vzdělanějších žen, tak 11 % z méně vzdělaných žen než jsou jejich muži), ale dynamika růstu příjmů ve výše kvalifikovaných povoláních působí, že ženy své méně kvalifikované manžele, kteří na počátku společné životní dráhy dokázali svůj vzdělanostní handicap kompenzovat zvýšeným výkonem, nechávají za sebou. Je tedy výrazný vzestup vzdělanostně netradičních manželství v posledních pěti letech na oněch už zmíněných 22 % založením dynamického vzestupu také příjmově netradičních manželství do blízké budoucnosti.

⁶⁾ Vnitřní struktura rodinných vztahů mezi mužem a ženou není ovšem podmíněna jediné a snad ani ne především determinantami sociálními, a už vůbec se nemezují na *sledovatelné* sociální determinanty, totiž vzdělání a příjem. Tyto determinanty působí vedle a spolu s determinantami biopsychickými. Z nich za zvláště významné musíme považovat netradiční poměr věku (žena starší než muž) a tělesného vzrůstu (žena vyšší než muž). O podílu manželství, kde je žena větší než muž, a o jejich sociálních charakteristikách nemáme žádné informace, stejně tak jako o párech s netradičním vztahem psychických charakteristik (např. žena dominantní, muž submisivní, žena racionální, muž citový apod.). Problematika takových manželství leží mimo okruh zájmu této statě, stejně tak jako musíme s politováním nechat stranou problematiku manželství věkově netradičních. O těch však víme, že je jich v námi zkoumané populaci 11 % (vrstevnická manželství tvoří 8 % a muž je starší v 81 % manželství). Jsou čtenější mezi manželstvími vzniklými v posledních pěti letech, častěji vznikají jako opakované manželství ženy (13 % oproti 2 % z tradičních) anebo opakované manželství pro oba (6 % proti 3 % z tradičních). Jsou častěji bezdětná, nejobvyklejší jsou tu manželství s jedináčkem. Příjmově, úrovní bytu i jeho vybavením jsou na tom hůře než manželství vrstevnická nebo s mužem starším než žena. Vykazují tedy všechny znaky, které jsme zjistili u námi analyzovaných vzdělanostně a příjmově netradičních manželství. Marxisticky orientovaná sociologie ovšem pochopitelně předpokládá prioritu determinant sociálněekonomických, jichž jsme si všimli zevrubně, a determinanty biopsychické považuje při analýze manželství jako sociálního útvaru za sekundární. Pro sociální psychologii by ovšem problematika biopsychicky netradičních manželství zajímavým předmětem analýzy, jejíž výsledky by byly přínosem i pro sociology. Je tu na místě ještě poznamenat, že ze všech biopsychických charakteristik je věk v jistém ohledu zároven charakteristikou sociální: seniorita je sociální vztah, je spojována se sociálně vyšší pozicí. Požívá-li však právě v manželství starší žena výhod seniority, je velmi sporné.

Lze ovšem namítnout, že i při zvýšeném podílu příjmově netradičních manželství a výrazně zvýšeném podílu vzdělanostně netradičních manželství, pořád ještě manželství, kde by žena měla jak vyšší mzdu, tak i vyšší příjem, není víc než něco přes 2,5 % i v nejmladších ročnících. A i kdyby se tento podíl před očima žijící generace zdvojnásobil, pořád ještě zůstane marginálním jevem.

Uvažujeme-li ovšem jinak a nezavíráme-li oči před tím, že k tomu, aby byl tradiční systém rodiny dynamizován stačí, aby žena měla *buď* pouze vyšší vzdělání *anebo* pouze vyšší plat, pak zjistíme, že rodiny, které splňují alespoň jednu podmínku, tvoří dnes 18 % ze všech ekonomicky aktivních rodin v ČSR; z rodin mladších pěti let pak tvoří dokonce 31 %.

Vynořil se nám v nich tedy ve společnosti jev, který už ani zdaleka není marginální, jev, na který můžeme být právem hrdi, ale který nám ještě nadělá starosti. Systematickou realizací leninských zásad zrovnoprávnění ženy připravili jsme společenské podmínky pro to, aby tradiční asociace maskulinity se superioritou, opírající se především o rozdělení sfér vlivu mezi mužem a ženou a o mužovo dominantní postavení v ekonomickém životě, postupně ztratila v naší společnosti půdu pod nohama. Manželství našich dcer a synů se velmi nepodobá manželství našich rodičů a nás samých. Základní vztah mezi mužem a ženou je diametrálně odlišný — a přitom pořád stejný. Tato dialektika změny a trvání se vyznačuje obrovskou vnitřní tektonikou a sociální objednávka reflexe této tektoniky, sociální poptávka po marxistické analýze netradičních rodinných struktur je velmi naléhavá.

LITERATURA

- Lenin, V. I.: Velká iniciativa, 1919, *Spisy 29*, Praha 1955.
 Lenin, V. I.: Projev na IV. moskevské celoměstské konferenci nestranických dělnických žen, 1919, *Spisy 30*, Praha 1955.
 Lenin, V. I.: Pracujícím ženám, 1920, *Spisy 30*, Praha 1955.
 Marx, K. a Engels, B.: *Manifest komunistické strany*. Citováno dle vydání Praha, SPN, 1972.
 Parsons, T.: Age and Sex in Social Structure of United States, 1942, in: *Essays in Sociological Theory*, Glencoe 1964.
 Sčítání lidu, domů a bytů 1970; Předběžné výsledky — 2 % výběrové šetření, II. díl, Federální statistický úřad, Praha 1972.

СЕМЬИ С НЕТРАДИЦИОННОЙ ОБУСЛОВЛЕННОСТЬЮ СТРУКТУРЫ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ МУЖЧИНОЙ И ЖЕНЩИНОЙ

Осью традиционной модели ядерной семьи является неравное отношение между мужчиной и женщиной. Оно предполагает резкую сегрегацию сфер компетентности и ответственности: женщине принадлежат дела, связанные с домашним хозяйством и воспитанием малых детей, а мужчине принадлежит роль быть экономически активным и быть социальным и политическим представителем семьи. Предполагает, что мужчина с точки зрения всех атрибутов вертикально измеримых социально решающих человеческих качеств «выше» женщины. Функционализм Пирсонса обосновал эту модель и считает ее необходимой для исключения конкуренции между мужчиной и женщиной. Критика функционализма указывает на то, что компетенция в семье длится, и только для видимости всегда непременно побеждает мужчина.

Программой социалистического общества является отмена традиционной модели

семьи. Первые законодательные шаги для достижения этой цели были сделаны в СССР по настоянию Ленина уже в 1918 г. Также наше общество стремится отменить эту модель. Переживает, однако, культурный образ (pattern) и некоторые социальные условия. Последние резко меняются: по образованию наиболее молодые женщины в ЧСР достигли того же уровня, как мужчины, а что касается выпускников средней школы, то уровень образования женщин даже выше, чем у мужчин (ср. график 1). Уравнивание уровня квалификации является предпосылкой для уравнивания уровня доходов. Уравнение, однако, не значит гомогамно. Можно ожидать, что с уменьшающимся количеством супружеств, в которых зарплата или образование мужчины гораздо выше, чем зарплата или образование женщины, будет расти не только количество гомогамных с точки зрения образования и доходов супружеств, но и количество супружеств с обратным традиционным отношением: зарплата женщины или ее образование выше, чем у мужчины.

По последнему переписи (1970 г.) в экономически активном народонаселении ЧСР имеются 44 % супружеств с традиционным отношением образования, 44 % супружеств, гомогамных с точки зрения образования, в 12 % супружеств образование женщины более высокое, чем образование мужчины. Мужья 41 % вынужденных средних школ и 27 % женщин с высшим образованием имеют более низкое образование, чем их жены. Количество нетрадиционных с точки зрения образования супружеств растет. В заключенных в течение последних пяти лет браках их количество доходит уже до 22 %. Наиболее быстрый рост наблюдается у супружеств, где женщина имеет высшее образование и мужчина нет: 75 % таких супружеств моложе пяти лет. Оказывается, что с ростом количества женщин с высшим образованием количество гомогамных с точки зрения высшего образования супружеств не только не растет, а уменьшается. Прирост нетрадиционных браков женщин с высшим образованием обусловлен не только увеличивающимся избытком женщин при постоянном количестве мужчин с высшим образованием, заключающих гомогамный брак, но и увеличивающимся количеством мужчин с высшим образованием, которые женятся на женщине с высшим образованием менее часто, чем тогда, когда женщин с высшим образованием было меньше.

Женщины, заключающие нетрадиционный брак, чаще выходят замуж не только за мужчин с более низким образованием, но и за разведенных. Нетрадиционные с точки зрения образования супружества бывают чаще бездетными, и в среднем у них бывает меньше детей; причем что касается квартиры и доходов, то они находятся скорее выше среднего уровня.

Количество нетрадиционных с точки зрения доходов супружеств составляет в ЧСР только 8 %. Количество таких супружеств также растет и что касается молодых супружеств (до пяти лет), то оно достигает величины 11 %. Также такие супружества чаще возникают как повторные, имеют в среднем менее детей; однако с точки зрения материального положения они находятся несколько ниже среднего уровня.

Количество супружеств, в которых женщина более образованна или получает большую зарплату, составляет 18 %, а у наиболее молодых — уже даже 31 %. Следовательно, имеем дело не с маргинальным явлением, а с явлением, которое характерно для нашего общества. Были созданы условия для отмены социальных предпосылок ассоциации мужского рода с превосходством; понимание механизмов, приведенных в результате этого в движение, является для марксистской социологии актуальным и неотложным.

FAMILIES DEMONSTRATING UNTRADITIONAL DEPENDENCE IN THE STRUCTURE OF RELATIONS BETWEEN HUSBAND AND WIFE

The axis of the traditional model of the nuclear family is formed by the unequal relation between husband and wife. This relation assumes a marked segregation in the spheres of right and responsibility: the wife takes care of the household and brings up the children, while the husband is engaged in economic activities and responds for the social and political representation of the family. It further assumes the husband to stand "higher" than the wife in all attributes ascribed to socially relevant and vertically measurable human qualities. Parsons's functionalism claims

this model to be necessary in order to prevent competition between husband and wife. Critical essays on functionalism point out, however, that competition in the family is still persisting with the husband necessarily gaining the victory only in order to keep up appearance.

The programme of socialist society consists in abolishing the traditional family model. The first legislative steps towards this goal were put through by Lenin in the U.S.S.R. as early as in 1918. Our society has been striving for the abolishment of this model as well. But the cultural pattern and some social conditions tend to survive. However, the latter are rapidly changing: in the Czech Socialist Republic the women of the youngest generations have attained the same educational level as men have and, in the percentage of secondary-school graduates, even a higher education than men. (see Graph No 1). The equalization of the income level presupposes the equalization of the qualification level, but this equalization does not mean homogamy. As might be expected, with the decreasing number of married couples where the husbands have substantially higher incomes or higher education than the wives, there will be an increase not only in marriages showing homogamy in education and income, but also an increase in the marriages where the traditional relation is inversed, the wives having higher incomes or higher education than the husbands.

According to the last Census (1970), there are 44 percent of married couples showing the traditional relation of education within the employed population of the Czech Socialist Republic, 44 percent of marriages show homogamy in education, whereas in 12 percent of the married couples the wives have higher education than the husbands. 41 percent of female secondary-school graduates and 27 percent of female graduates have husbands with an education inferior to their own.

The percentage of educationally untraditional marriages is increasing. By now, it amounts to 22 percent of the marriages concluded during the last five years. The most dynamic growth can be observed in marriages where the wife has University education, while the husbands has not: 75 percent of these marriages are younger than five years. It has been found that with the increasing percentage of graduated women, marriages homogeneous as to higher education not only do not increase, but also are decreasing instead.

The increase in untraditional marriages of female high-school graduates results both from the increasing surplus of women — the number of male high-school graduates concluding homogamous marriages remaining the same — and from the increasing number of male graduates marrying female graduates less frequently than when there were less graduates among the women.

Women, entering untraditional marriages, more frequently marry men having an inferior education or divorced men. Educationally untraditional marriages are more frequently childless and, on the average, they have less children; their housing and income conditions, however, are likely above the average.

As far as the income is concerned, only 8 percent of marriages are untraditional in the Czech Socialist Republic. But the number of these marriages are increasing, too — 11 percent of the young five-years'-marriages are of this kind. The marriages are more frequently concluded as repeated ones and, on the average, they have less children, their material situation being likely somewhat below the average.

There are 18 percent of married couples where the wives have either a higher education or a higher income than the husbands; by now this number attains 31 percent in the youngest generations. Thus, this is not a marginal phenomenon, but an outstanding feature of our society. Conditions for abolishing the social presumptions that relate masculinity to superiority have been generated; the understanding of the mechanisms released thereby is topical and of primary importance for Marxist sociology.

